

ЛЕОН ВАСИЛЕВСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У ДРУГІЙ РЕЧІПОСПОЛІТІЙ

У статті висвітлено погляди польського публіциста Л. Василевського на проблеми ідентифікації української національної меншини в II Речіпосполитій. Основну увагу зосереджено на обстоюванні Л. Василевським права українців на національне самовизначення і питанні встановлення справжньої кількості українців у польській державі за переписом населення 30 вересня 1921 р.

Ключові слова: *українець, український, русин, руські, перепис населення.*

«Не тільки польська преса, але й польські державні провідники так і до самого кінця післяверсальської Польщі не знали двох речей: яка назва найбільшої у Польщі «національної меншини», і скільки їх»¹. Зважаючи на цю думку І. Кедрина-Рудницького, можна уявити, як польська влада у міжвоєнний період сприймала представників української національності.

На теренах Австро-Угорщини згідно із переписом населення 1910 року проживало 4 млн. 170 тис. людей, які свою національну приналежність означали стародавнім етнонімом «русин». Саме так століттями називали себе західні українці у повсякденному житті й саме на цих землях найдовше зберігся історичний етнонім «русин»². Треба зазначити, що росіяни ніколи не називали себе русинами.

1848 року у Львові було створено «Головну Руську Раду», що висувала ідею возз'єднання всіх русинів на всіх етнографічних теренах. 1890 року в Галичині засновано Русько-українську радикальну партію.

На Галичині етнонім «українці» почав поширюватися з кінця XIX ст., коли там відбувалося піднесення українського національно-культурного руху. Свого часу за пропагування цієї назви виступали такі видатні особистості, як І. Франко, митрополит А. Шептицький, М. Грушевський. Певний час уживалися паралельні терміни: «Русь–Україна», «русько-український» або «українсько-руський». Недарма М. Грушевський назвав свою фундаментальну працю «Історія України–Руси»³, а І. Франко написав «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року»⁴. Поступово галичани стали сприймати терміни «Україна», «українець» як своє національне ім'я.

Традиційно відомі як русини або рутенці, вони почали переймати назву «українці», що було реакцією на хибний і образливий ярлик «малороси», вигаданий для них царатом. Українець — це просто політично свідомий

рутенець. «Культурне пробудження українців великою мірою було стимульовано поетичною творчістю Тараса Шевченка, політичне пробудження набрало темпу наприкінці сторіччя... В Австрії, де русини мали більшу культурну та політичну свободу, вони берегли уніатську віру і дуже повільно переймали назву «українець». На зламі сторіч австрійські українці вже організували широкомасштабне шкільництво рідною мовою»⁵.

Написана 1907 року книжка Л. Цегельського «Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна?» мала величезний вплив на тогочасне українське суспільство. «Наші закордонні браття в Росії мусіли занехати ім'я «Русь» і «руський», а прийняти ім'я «Україна», аби тим способом відрізнитися від «Руських» (тобто «Москалів»). Ні, ми Галичане не можемо відречися від імені «Русь», «Русин», так як уживають їх в слові і письмі, добре знаємо, що ті слова значат то само, що «Україна» і «український». Ми знаємо, що Русь і Україна то все одно, що то одна і та сама земля, так само як Русини і Українці то один і той же народ»⁶.

Перша світова війна була одним із вирішальних моментів в історії етнотопоніму «Україна» і етніміму «українець». Народ, що опинився по два боки фронту, відчув свою спорідненість і бажання об'єднатися в одній державі. У липні 1915 р. група українських парламентаріїв Галичини звернулася до австрійського уряду з «Меморандумом» про вживання в урядових актах національної назви «українці» замість «рутенці». У ньому йшлося про те, що назва «русини» (точніше її латинська транскрипція «Ruthenes») прийнята австрійським урядом як національна назва українців, які увійшли до складу Австрійської держави. На цій майже ідентичній з назвою «росіяни» назві довгий час спекулювали галицькі москвофіли, розвиваючи свої теорії про єдність із російським народом. Українські парламентарії наголошували, що в умовах війни із Російською імперією таке ототожнення не є прийнятним, і надалі назва «русини» не може слугувати назвою для українського народу. Усі національно свідомі українці по обидва боки кордону відтепер уживатимуть лише назву «українці»⁷.

1 листопада 1918 р. на теренах колишньої Австрійської імперії постала Західно-Українська Народна Республіка, тим самим стверджуючи для всього навколишнього світу справжню назву свого народу.

Берестейський мирний договір уже офіційно визнав назву держави «Україна». При укладенні Ризького мирного договору 1921 року назву «українець» визнано як єдину і всенародну, замість таких інших давніх назв, як «руські», «русинські», «русько-українські».

Внутрішня політика новоствореної польської держави спрямовувалась на повну інтеграцію українських земель до складу II Речіпосполитої. Правлячі кола всіляко намагалися зміцнити «польськість» східних кресів, усуваючи будь-які характерні українські ознаки.

Генеральною тактикою польських асиміляторів була саме боротьба проти етноніму «українець». Стосовно населення Волині й Полісся стверджувалося, що там немає ніяких українців, а лише етнографічна маса без певного імені. Висувалась і теза, що термін «українець» вигадано австрійцями (або німцями, або росіянами) задля інтригування Польщі. Натомість пропагувалося вживати терміни «русин», «руські», або ж зовсім нейтральні: «православний», «волиняк», «поліщук», «тутейший»⁸.

В офіційних державних документах міжвоєнної Польщі замість терміна «український» уживався термін «руські», а в дужках «русинські», щоб не плутати із «російський».

Після приєднання Галичини 1919 року ця споконвічна українська територія в офіційних документах отримала принизливу назву «Східна Малопольща» (Malopolska Wschodnia), а в повсякденному житті й публіцистиці — «Східні креси» (Kresy Wschodnie)⁹. Ці назви завжди викликали обурення у місцевих мешканців-українців.

29 травня 1923 р. кураторією львівського шкільного округу було видано розпорядження про заборону називати «українським» населення Західної України. 5 жовтня того ж року цю заборону підтвердило і міністерство освіти Польщі¹⁰. Офіційно населення Західної України дістало назву «руські» (ruski). Терміни «українець», «український» (ukraiński). можна було використовувати лише у «політичному сенсі». У протесті Наукового товариства імені Шевченка, підписаному К. Студинським і В. Гнатюком, це розпорядження розцінювалось як свавільний і безпрецедентний акт, коли державні власті забороняють народові «уживання його національного імені»¹¹.

Польська влада вважала, що в інтересах польської держави не припустимо вживати назву «українець» у межах Польщі, оскільки її визнанням величезні простори країни заздалегідь характеризуються як частина території, що належить чужій державі і на практиці це означало б санкціонувати «збирання українських земель» навколо Радянського Союзу. Виправдовуючи свої дії, куратор Львівського шкільного округу С. Собінський констатував, що «прийняття польською державною владою терміна «український» було б ніби санкціонуванням зверху української іреденти, що прагне до возз'єднання із Радянською Україною за Збручем, було б ніби передішенням справи, що в тому напрямку піде розвиток політичної орієнтації народних мас, всього українського суспільства»¹².

Аналізуючи польську пресу міжвоєнного періоду, можна прослідкувати, що на означення представників української нації вживалися водночас дві назви — «русин» і «українець». Надання переваги одній із них мало своє обґрунтування, що виникало із політичних принципів певної політичної сили. У застосуванні обох назв можна зауважити таку закономірність: якщо

представники певної політичної орієнтації визнавали існування українського народу, то частіше вживали назви «українець», «Україна», якщо ж заперечували право українців на національні прагнення, а також великого значення надавали традиції, а отже, й давнім назвам, тоді вони схильні були до застосування назви «русин», «Русь». У правих і центристських газетах передусім вживали назву «русин», що означала, переважно, представника українського суспільства, який проживав у межах польської держави. Своєю чергою, назву «Українець», писану з великої літери, вживали на означення одного із мешканців Східної України, а назву «українець» з малої літери — на означення члена націоналістичної організації. Ліві, ліберальні й санаційні газети застосовували переважно назву «українець», «український»¹³.

За словами І. Кедрина-Рудницького, «...польські державні кола і польська преса раз-ураз говорили про «співжиття», про «вспулжице», але насправді створювали воєнну атмосферу і продовжували стан війни з 1918 року... вулиці Львова названо ненависними для українців назвами («Львівські дзеці», «Орльонт», Мончинського й ін.), вічні паради й маніфестації на честь перемоги над українцями — на очах українців, в українському краю, у частині держави, яку українці замешкували від віків компактною більшістю. Край названо образливою для українців абсурдною назвою «Малопольща», наслідуючи російську назву «Малоросія», за весь 20-ти річний період перебування Західної України під Польщею не приведено назви «український»»¹⁴.

У березні 1936 р., після т. зв. періоду «нормалізації» польсько-українських відносин, вийшов обіжник міністерства внутрішніх справ Польщі, в якому можна було вживати термін «український», але залишено у вжитку також термін «руські» й «русинські». Сільські громади дістали право мати на своїх урядових домітках українські вивіски, але повітові старости й місцеві поліціанти дбали, щоби жодна громада не прийняла такої постанови, і щоби жоден війт не зважився її перевести чи виконати¹⁵.

У тогочасній польській публіцистиці розпочалася полеміка навколо цих етнознавчих термінів і зрозуміло, що Л. Василевський не міг залишатись осторонь цього процесу. «Українець» чи «русин», «український» чи «русинський», а може «руські»? — розмірковували публіцисти. Цілком слушно писав про це Л. Василевський, що «у цьому питанні панують у нас великі розбіжності й цілковита плутанина»¹⁶. Сумніви з цього питання виникали не лише у польському суспільстві, а й у самих українців. Група депутатів Українського клубу під керівництвом С. Хруцького 1928 року виступила з пропозицією щодо офіційної зміни назви «русин» на «українець», але ця ініціатива була сприйнята вороже українськими культурно-освітніми та економічними організаціями, що доводили, що назви «Русь», «русинські» мають глибоке історичне коріння. Назву «Україна», на їх думку,

впроваджено Річчюпосполитою і до Люблінської унії вона відносилася тільки до географічного позначення трьох найдаліше висунутих на схід воєводств польської держави: Київського, Чернігівського і Брацлавського¹⁷. Водночас польська влада не поспішала зайняти у цьому питанні чіткої позиції. Проблема назви, що мала значення з точки зору права українців на національне самовизначення, стала однією із ключових проблем польсько-українського порозуміння міжвоєнного періоду.

Серед думок, що в тій дискусії висловлювали польські публіцисти та політики, можна виокремити кілька. Найрадикальніше до цього питання ставилися публіцисти із табору народових демократів (ендеків). Є. Гертих писав, що «назва «українська мова» повинна бути цілком виключена та не допустима ні в якому разі». Більше того, він стверджував, що назві «український» потрібно надати ідеологічного, а не національного забарвлення. На його думку, «при змалюванні руських сепаратистів може бути вживана назва «українець», але тільки в такому значенні, як «соціаліст», «комуніст» чи «петлюровець»»¹⁸.

Представники поміркованого табору мовознавців і політиків (мовознавець К. Ніч, історик Г. Яблонський) висловлювали думку, що назва «Україна» рано чи пізно перемає, як найбільш живуча та вживана серед безпосередньо зацікавлених, і тому не треба цю справу у поточному моменті прискорювати. «Українець є українцем, бо хоче себе так називати, але той, хто називає його «русином», не вчиняє жодного злочину, якщо окреслює через це його національну приналежність»¹⁹. К. Ніч натомість підкреслював, що «... з права кожного народу називати його так або інакше, не впливає право бажання прийняття цієї назви іншими». Упровадження цієї української ономастики вимагає часу, і більше того: «радикальної зміни щодо цієї справи, не відбудуться ані у наш час, ані у наступні кілька поколінь»²⁰.

Найрадикальнішу позицію займали ті політики й публіцисти, які вважали, що назва «русин» має бути усунута із польської поточної мови як образлива для українців (професор Бодуен де Куртене, В. Бончковський, Л. Василевський). Мовознавець Бодуен де Куртене писав: «На жаль обмежені та тупі голови не хочуть зрозуміти того, що образа українців є і через те, що постійно та вперто називають їх «русинами», не бажаючи називати їх так, як самі вони бажають бути названими — «українцями»»²¹. Інші із публіцистів підкреслювали, що прикметник «руські» серед суспільства давньої Галичини тільки викликає почуття національної образи, у той час, як на територіях колишньої Російської імперії (наприклад на Волині) однозначно збуджує «російські ремінісценції дуже сумнівної користі для польського суспільства та польської культури»²². В. Бончковський уживання «руської» номенклатури назвав «абсурдним і шкідливим». Він стверджував, що термін «Україна» має передусім глибоке національне забарвлення і

вкоренився в українській свідомості ще у другій половині XIX ст., тому поляки мають поважати волю українського народу²³.

Л. Василевський репрезентував погляди найрадикальнішого табору. Треба додати, що він був не лише прихильником вживання назви «Україна», а й одним із перших польських публіцистів, які користувалися цією термінологією. Він використав цю назву ще 1911 року в своїй праці «Україна та справа українська»²⁴, чим викликав критику на свою адресу. Автор рецензії на сторінках «Слов'янського світу» писав: «єдине, що вражає польського читача: постійне вживання слів “Україна”, “український”, “Україна галицька”, “Україна російська”, замість — “Русь”, “Руські”. ... Не має жодних потреб замінювати вираз “Русь” іншим штучним і незрозумілим для всіх виразом»²⁵. Тим часом пізніше сам Л. Василевський в передмові до праці «Українська національна справа в її історичному розвитку»²⁶ так обґрунтовував своє ставлення щодо «української» термінології: «Мушу пояснити використання цих визначень. Термін “малоруський” є (за виключенням мовознавчих праць) насправді не уживаним, так само як і термін “великоруський” у значенні “російський”. Поміж тим серед українців він трактується як образливий, як наприклад “вассерпольський”, що вживається німцями до польської мови в Сілезії. Вираз “русинські” є дивним створінням, породженням російської цензури, яка намагалася нав'язати польській мові у Королівстві Польському термін “руські” у значенні “російський”»²⁷.

На заклики К. Ніча не вживати у польській мові термінів «Україна» та «український» він відповів так: «Про те, щоб на всій території Польщі можна було б повернути колишню номенклатуру “Русь”, “русин”, “руські”, разом із їх потворою “русинський”, не може бути й мови. Життя сильніше за теорії, хоча б навіть і цілком слушні та історично обґрунтовані...»²⁸.

Л. Василевський доводив, що назви «Русь» та «Україна» мають глибоке історичне коріння. І хоча насправді назви «русин», «руські» з'явилися раніше (їх можна зустріти вже у київських літописах і відносилися вони до всіх східно-слов'янських племен), назви «Україна», «український» не є набагато молодшими, з ними можна вже зіткнутись у 80-ті роки XII ст. З плином часу, стверджував Л. Василевський, назви «Україна», «український» поширювалися вже сильніше, сприймала їх і народна поезія, вживаючи назву «Україна» не тільки до прикордонних (окраїнних) земель а й до цілої країни. У часи козацьких воєн ці назви були вже досить поширені та увійшли до вжитку навіть закордоном — у Франції та Англії, про що можна стверджувати, спираючись на тогочасні географічні карти. Натомість у тогочасній Польщі більше використовувалися назви «Русь», «русин», «руський» як назви загальні, які щоправда однаково відносились як до Русі Південної, так і до Русі Північно-Західної. Русь, обіймаючи й білоруські

території, протиставлялася Москві, а русини — москалям. Вираз «український», «українний» зберіг локальне значення і відносився до Київщини. Ця номенклатура проіснувала всі часи давньої Речі Посполитої, з плином часу отримавши диференціацію: русинів північно-західних все частіше називали білорусами, назва «русин» стосувалася лише південної частини цієї території.

На думку Л. Василевського, так було до першого поділу Польщі. Одночасно з'явилися й відмінності. У Галичині термін «русин» тривалий час використовувався двома народностями за обопільною згодою. У Російській імперії натомість назви «Україна», «український» не були вживаними, тому що ще у часи Петра I були заборонені на державному рівні й замінені на назви «Малоросія», «малоросійський». «У широких масах росіян великої популярності здобуває назва «хохол», «хохлушка», причому, що цікаво, назва ця, що мала уїдливій характер (протиставлялася назві — «кацап», що давали великоросам), увійшла до вжитку самої національності, яку обдарували цим огидливим ім'ям росіяни. Навіть українська інтелігенція нерідко використовувала цю назву. З часом з'явився навіть напівгумористичний російський вираз «хохляндія», що означав територію, на якій мешкає «хохлацька» національність»²⁹.

На думку Л. Василевського, у другій половині XIX ст. переважали назви «Україна», «український», що поступово почали витісняти інші, нав'язані російським пануванням і цензурою. Назва «хохол» почала трактуватися як образлива, хоча ще досить довго залишалася популярною. Назва «русин» є уживаною лише щодо населення Холмщини і Підляшшя, а також українських земель, що знаходилися під владою Австро-Угорщини, і ніколи щодо інших територій. Стосовно прикметника «руський», то вживався він на означення росіян (великоросів), або вживався для затирання різниці між окремими частинами східної гілки слов'ян. Для галицьких українців це мало особливо важливе значення, тому що дало їм можливість відійти від москвофільського табору. Прикметник «руськи» (з одним «с») не вживався серед українців російської імперії. Його, у разі потреби, замінював прикметник «руський».

Л. Василевський доводив, що з розвитком українського національного руху в Росії, а точніше після революції 1905 року, «українські назви стають звичайними, зникають назви локальні, приймається єдина номенклатура»³⁰. Цю номенклатуру почали застосовувати і постфактум щодо періодів, коли назви ці на галицькому ґрунті не вживались. Наддніпрянська термінологія стала у Західній Україні звичлою і викликала навіть певний фанатизм при її застосуванні. Вживаючи її, галицькі українці досягали подвійної мети. Насамперед, підкреслюючи єдність усього «південноросійського племені» «від Сяну до Кавказу», яку проголошує формула українських націоналістів.

По-друге, завдаючи відчутного удару москвофільству, що ґрунтується на єдності всіх частин «руського» племені — тобто росіян, українців, білорусів. Галицькі москвофіли, а особливо представники більш поміркованої частини табору, залишили собі очікування майбутнього злиття із царською Росією за допомогою різноманітних вивертів. Не демаскуючись остаточно як росіяни, москвофіли трактували етимологічний правопис як «місток» до російськості. Таку саму послугу надавала їм назва «руський», що за допомогою додавання другого «с» непомітно перетворювалася на «російський». Упровадження «української номенклатури» зовсім унеможливило таку мімікрію і примусило їх до остаточного задекларування себе або по стороні російськості, або по стороні українськості.

Використовуючи нову номенклатуру, українці спромоглися, підкреслював Л. Василевський, упровадити її і в міжнародних відносинах. Перед Першою світовою війною, у повоєнні часи, а також під час українських визвольних змагань 1917–1921 рр., увесь публіцистичний світ призвичаївся називати русинів «українцями». Натомість, у II Речіпосполитій користувалися однаково кількома назвами, що призводило, за його словами, до цілковитого розгардіяшу. Мовознавці уживали рідкісну назву «малоруський», у Ризькому трактаті використовувалася назва «Україна», а в сеймових мовних законах — «руські» або «русинський». Назви «Україна», «український» все більше поширювались, водночас прослідковувалася тенденція до використання «русин» і «руські» при означенні національної приналежності, а назви «українець», «український» — приналежності партійної. За його переконанням, стара номенклатура вже втратила сенс на існування, а давній номенклатурі — «русин», «руські» — загрожувало, що буде вона уживана виключно ендецьким табором, бо всі інші елементи польського суспільства поступово переходили до «української» номенклатури. «Українська ономастика» увірвалася в життя польського суспільства стихійно і, безперечно, чинитиме подальший поступ, тим більше, підкреслював Л. Василевський, що «ніяким польським інтересам не перешкоджає. А тому сприйняття польським суспільством цієї номенклатури є питанням зовсім нетривалого часу»³¹.

Інше гостре питання, що було у центрі польсько-української політичної полеміки та ідеологічної боротьби — це кількість українців у II Речіпосполитій. Кожна зі сторін прагнула довести свою національну перевагу на спірних територіях, польські політики всіма засобами хотіли довести їх «польськість», аби показати світовому співтовариству, що кількість українців у державі є такою незначною, що можна не звертати уваги на їхні спроби відновити свою державність. Одним із таких засобів для польського політикуму став перепис населення, що проводився у новоствореній державі 30 вересня 1921 р.

Зазвичай, програми переписів населення мають охоплювати такі показники структури населення, як рідна мова або розмовна мова. Окрім того складаються статистичні таблиці, в яких зазначені вище показники поєднують із показниками національності, віросповідання, соціально-професійного складу населення тощо. Найчастіше у програми переписів уводять показник рідної мови (мова, засвоєна людиною від народження) населення, яку вважають однією з головних ознак етнічної приналежності. Ще один показник, яким користуються найчастіше — розмовна мова (мова, що вживається у повсякденному житті). У середовищі українських дослідників демографічних процесів склалася традиція негативного ставлення до цього показника. Це сталося тому, що наприкінці ХІХ ст. — на початку ХХ ст. використання показника розмовної мови у переписах населення сприяло фальсифікації етнічної ситуації на частині території, що належала до складу Австро-Угорщини або Польщі. Оскільки частина українців Галичини у переписах розмовною мовою називала не українську, а польську, то деякі шовіністично налаштовані польські науковці зараховували до складу польської етнічної території значні за площею українські етнічні землі. У програмі австро-угорських переписів населення мовний критерій уперше запроваджено ще 1880 року. Мову населення визначали і всі наступні австро-угорські переписи: 1890, 1900 і 1910 років. Вони визначали рідну мову населення. Однак формулювання питання про мову було настільки нечітким, що фактично реєстрували розмовну мову, що зовсім не відповідало реальному стану речей. Ще одним суттєвим прорахунком австро-угорських переписів населення було те, що під час опрацювання їх матеріалів не складали таблиць, які б поєднували різні ознаки (наприклад, мову і віросповідання)³².

Загалом, у польській та українській історіографії використовуються два підходи до аналізу етнічного складу населення західної України. У польській — більш поширений підхід, в основі якого головною ознакою етнічної приналежності є мова³³. Українські дослідники демографічних процесів міжвоєнного періоду в Східній Галичині беруть за основу етнічну приналежність³⁴. Зрозуміло, що тільки за цими ознаками неможливо визначити національну приналежність. На нашу думку, основним критерієм у визначенні цього питання є самосвідомість певної особи, яка свідомо ототожнює себе з певною етнічною групою.

Якщо, наприклад, порівнювати переписи населення, що стосувалися західноукраїнських земель, які проводилися відповідно Австро-Угорщиною (1910 р.) і II Річчюполитою (1921 р. і 1931 р.), то особливого підходу вимагають якраз результати перепису населення 1921 року. Значною мірою на об'єктивність його даних вплинуло кілька факторів: зменшення кількості населення цих територій унаслідок Першої світової війни; польсько-

українське протистояння на міжнародній арені; бойкот перепису 1921 року найбільш свідомою частиною українців Східної Галичини. Особливе місце належало питанню визначення північно-західної межі України, тобто її межі з Польщею і Білоруссю.

На думку більшості українських науковців, перепис 1921 року відійшов від принципів, яких раніше дотримувались австрійські переписи (австрійські переписи реєстрували рідну мову, а польський перепис — національність, причому кожний громадянин визначав її на свій власний розсуд), у програмі перепису 1921 р. мовного критерію не було. Так, спеціалісти із цього питання дійшли висновку, що даними перепису 1921 р. відносно приналежності до української національної групи користуватися не можна, а зменшення української національної групи у ньому проведено за рахунок збільшення польської національної групи³⁵.

Один із видатних українських демографів В.В. Садовський, який до того ж із 1922 р. по 1925 р. проживав на території Польщі, точніше у Львові, висловив свою позицію з цієї проблеми. Він зокрема вважав, що через специфічні умови і неналежну організацію перепису в Східній Галичині було отримано результати, що показали меншу кількість українського населення, аніж у дійсності. Зовсім неприпустимими є дані про поділ населення за національними групами, а найбільш доцільними для визначення міжнаціональних відносин можуть бути дані про поділ за вірою. Швидше за все, на його думку, національну статистику було сфальсифіковано. Зокрема про це можна сказати, посилаючись на той факт, що за даними перепису 1921 року кількість українців Галичини майже на 7% була меншою від кількості греко-католиків, а кількість поляків — на 11,3% більшою від кількості римо-католиків, у той час, як дані конфесійної й національної статистики мали б збігатись³⁶. Щодо тенденційності проведення перепису В.В. Садовський зазначав: «В політичній польській літературі є й була тенденція малювати східні креси як край у національному відношенні цілком не скристалізований в цілях виправдання заборчих польських стремлінь на схід. Сю тенденцію перенесено й в переведенне переписів»³⁷. Він згадував і той факт, що за переписами єдина українська нація на згаданих теренах була розбита на «тутейших», поліщуків і руських³⁸.

Одним з не менш важливих факторів, що вплинув на результати перепису населення 1921 року, як підкреслюють сучасні дослідники, був різний ступінь розвитку національної свідомості українського населення. Національна свідомість є результатом суспільного виховання. Значною мірою на формування національної свідомості впливають і суспільні чинники. Історично склалося, що у Галичині тривалий час домінуючою групою у політиці та економіці були поляки; вони контролювали ключові позиції і

в освіті, що сприяло розвитку їхньої національної свідомості. Водночас українці таких можливостей не мали і часто піддавалися полонізації. Так, наприклад, під час перепису, одна із гмін Львівського повіту вимагала вписання рідної мови — української, а національності — польської³⁹. У матеріалах перепису 1921 р. в графі «національність» зустрічаються масові спотворення реального стану національних відносин. Так, у Сокальському повіті Львівського воєводства поляками записано 3822 особи, тоді як римо-католиків налічувалося 64674 особи⁴⁰.

Серед польських публіцистів міжвоєнного періоду Л. Василевський (на відміну від інших визнаних «українофілів», таких, як Т. Голувко і В. Бончковський) був напевно єдиним, хто приділив вищезазначеній проблематиці найбільше уваги. Він уважав, що першоосновою докладного змалювання національного обличчя всякої країни, що етнографічно нерівномірно заселена, є точне встановлення кількості національних груп, що проживають на її території. Водночас він усвідомлював, що результати державної статистики майже ніколи не задовольняють частину населення, що не належить до народу, який має кількісну перевагу в державі та на який передусім спирається влада. Завжди і всюди державну статистику звинувачують у тенденційності, що полягає в такому проведенні перепису населення, щоб пануюча національність за рахунок інших національностей була переважаною. Як приклад, він наводив досвід польського народу, який звинувачував австро-угорську і російську статистику у зменшенні кількості населення польської національності. Він підкреслював, що «скривджена» національність завжди намагається протиставляти власні цифри урядовій статистиці, і це є дуже складно, бо ця «скривджена» національність не має для цього жодних засобів. І хоча для отримання цих цифр зіставляються різні дані (зазвичай, порівнюють дані національної статистики із віросповідання, шкільництва, виборчого права), отримані результати є досить довільними. На такі роздуми його наштотувала суттєва різниця у цифрах обчислення української меншини, що її подавали польські та українські джерела. За офіційною польською статистикою українська меншина становила 3.897.000 осіб⁴¹. Водночас українські публіцисти подавали значно більшу цифру — Голова Українського парламентського клубу К. Левицький 1927 року стверджував, що у Польщі проживають 7 млн. українців⁴².

Л. Василевський був згодний з тим, що результати перепису населення 30 вересня 1921 р. не відповідали справжній кількості українців у Польщі. Він підкреслював, що жодна із державних національних статистик не може уникнути огріхів, помилки щодо української меншини є особливо специфічними. Специфіка ця, на його думку, полягала у досить нестійкій національній свідомості різних частин українського населення. Він уважав, що тенденційність, що постає з гори, є успішнішою там, де менш виразним є

національне обличчя окремо взятої частини населення. «Там, де національна свідомість є вже повністю сформованою, загартованою у вогні боротьби за незалежність, а також присутніми є глибокі мовні й культурні відмінності тощо, рідше знайдеться можливість записати певну кількість осіб до невласливої їм національної граfi. Там, де національна свідомість народна є невиразною, можливість ця є часто просто неминучою»⁴³.

Л. Василевський зробив спробу перевірити як офіційну польську статистику, так і цифри, що надавалися українською стороною. Найбільш правдивими йому видавалися цифри офіційної статистики стосовно німців, литовців, а також українців у Східній Галичині та на Волині. Щодо польських даних, він уважав, що найбільш недосконалыми є дані щодо Полісся, польсько-українського і польсько-білоруського прикордоння. Стверджував, що населення цих територій користується у побуті українською мовою, але відносить себе до білоруської національності. Як приклад, наводив Брестський, Пінський, Дрогіжинський, Кобринський повіти. Так, у Дрогіжинському повіті 40,2% населення написали у граfi національності «тутейші», а мову — українську⁴⁴. Дуже вражала його велика кількість православних поляків у Новогрудському, Білостоцькому повітах і на Поліссі. Констатував, що із заниженням кількості українців погоджувалися навіть вороже налаштовані до них поляки-націоналісти. Так, наприклад депутат М. Прудзінський, керівник антиукраїнської акції у Східній Галичині, погоджувався, що 575.000 українців увійшли до граfi польської національності⁴⁵.

Цифри, наведені українською стороною, він уважав не зовсім правдоподібними. Як зазначалося вище, насамперед його вражала величезна різниця у цифрах, що подавала польська та українська статистика — 3–4 млн. осіб.

Проводячи власні розрахунки, Л. Василевський застосував два методи, спираючись на національний критерій і критерій віросповідання.

У першому випадку він діяв так: спочатку підрахував населення всіх 8 воєводств, в яких проживала більшість українського населення: Волинського (880.898), Станіславського (1.348.580), Тернопільського (1.428.520), Львівського (2.376.457), Полеського (828.309), Любельського (815.103), Краківського (346.012) і Білостоцького (147.095). Отримавши цифру 8.470.974, він констатував, що якби на цій території не залишилося жодної особи неукраїнської національності, тобто 100% населення становили б українці, у такому разі їхня кількість і становила б 8 млн. Однак, на його думку, на цій території разом із українцями проживає населення інших національностей, чого не заперечують і самі українці: євреї (згідно з польською статистикою — 680.000), німці (50.000), чехи (30.000), росіяни (15.000). Якщо відняти від кількості всього населення цієї території кіль-

кість осіб цих національностей, які не викликали сумнівів у відчуваючої себе ображеною української сторони, то виходить цифра — 7.696.000, що становить кількість українців разом із поляками і білорусами. Складніше було, на його думку, виокремити з цієї цифри поляків і білорусів. Підрахувавши по окремих спірних повітах їхню кількість, навмисно збільшуючи цифри на користь української національності, Л. Василевський дійшов висновку, що поляків і білорусів разом — 3.143.965 осіб. Віднявши цю цифру від 7.696.000, він отримав цифру 4.552.035⁴⁶. Такою, на його думку, могла би бути максимальна кількість українців у Польщі, якщо брати до уваги графу «національність».

Також він спробував підрахувати кількість українців, беручи до уваги критерій віросповідання. За офіційною статистикою, всього православних у Польщі 2.790.372 особи, греко-католиків 3.030.604, разом 5.820.076 осіб. Якщо б усі вони були українцями, то їх було б 5.821.000 осіб. Однак у цій кількості є й інші православні — білоруси, росіяни, поляки та ін. За офіційними даними православних білорусів — 1.035.000 осіб, росіян — 100.000 осіб. Віднявши від 5.821.000 православних білорусів і росіян, Л. Василевський отримав цифру — 4.686.000⁴⁷, тобто кількість українців за критерієм віросповідання. І хоча обидві цифри виявилися досить схожими, цю цифру він якраз і вважав найбільш достовірною. З його погляду, цей критерій був найбільш об'єктивним і правдоподібним, бо ці дані найменше можна було назвати тенденційними і їх, очевидно можна вважати об'єктивними навіть щодо населення, з менш розвинутою національною свідомістю.

Тобто, на думку Л. Василевського, у міжвоєнний період на території Польщі проживало 4.686.000 українців. З цією цифрою погоджується і більшість сучасних українських дослідників (С.А. Макачук)⁴⁸. Польські дослідники подають дещо інші цифри: А. Крисінський — 4.284.391⁴⁹, М. Папержинська-Турек і Є. Коко — 3.898.431⁵⁰. Однак більшість науковців, як польських так і українських, схиляються до того, що цифра, надана Л. Василевським, є найвірогіднішою.

Недостовірність даних національної статистики перепису 1921 р. не викликала сумніву ані у польських, ані в українських дослідників. М. Кордуба, С. Рудницький, В. Садовський, В. Кубійович наголошували на фальсифікації мовних і національних рубрик і пропонували визначати національність за віросповіданням. Польські дослідники А. Крисінський, К. Сроковський, Л. Кшивіцький визнавали, що перепис 1921 р. завищив кількість поляків на «східних кресах». Л. Василевський піддав сумніву як дані офіційної польської статистики, так і української сторони, подавши власні цифри.

Обмірковуючи національну статистику 1921 р., Л. Василевський стверджував, що на її об'єктивність найбільше впливав низький рівень націо-

нальної свідомості частини опитуваних. Єдине, на що він не звернув уваги, це той факт, що на результати перепису 1921 р. значно вплинуло те, що українське населення (особливо сільське), вороже ставилося до перепису і бойкотувало його. В окремих повітах Львівського воєводства майже 70% населення ухилялося від перепису. Польська влада була змушена використовувати навіть збройні сили⁵¹.

Одним із головних завдань польської національної політики міжвоєнної доби стала політика асиміляції. Українська меншина, що була однією з найбільших, мала виглядати в очах усього світу лише як нечисленна етнографічна маса без власного національного імені. Польські політики, здебільшого з політичного табору ендеків, доводили, що українці, внаслідок багатьох чинників політичного, соціального і культурного характеру ще не сформувалися в націю, а українське населення є непідготовленим для того, аби спромогтися на створення власної держави. Більше того, вони стверджували, що населення «східних кресів» має тісні, довготривалі зв'язки з Польщею, яка вважала себе споконвічним господарем західноукраїнських земель. Застосовуючи метод фальсифікації при проведенні перепису населення 1921 року, свідомо поєднуючи польські та українські етнічні території, польська влада приховувала той факт, що велика кількість українського населення опинилася у кордонах іншої національної держави. Більшість польських політичних діячів, науковців і публіцистів намагалися заперечити існування українського народу, його права на власну самостійність і незалежність. Фактично політика польської держави впродовж усього міжвоєнного періоду спрямовувалася на створення мононаціональної держави, що передбачало повну національну асиміляцію українського народу. Винятком з цього «ешелону» став Л. Василевський, для якого головним мотивом публіцистичної діяльності завжди був пошук істини.

¹ *Іван Кедрин*. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976. — С. 136–137; С. 309.

² *Д. Ісаєвич*. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1995. — Вип. 2. — С. 12.

³ *М. Грушевський*. Історія України–Руси: В. 11 т., 12 кн. — К., 1991.

⁴ *І. Франко*. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року. — Львів, 1910.

⁵ *Н. Дейвіс*. Європа: Історія. — К., 2000. — С. 857.

⁶ *Цегельський Л.* Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»? — Львів, 1907. — С. 73.

⁷ *Расевич В.* Меморандум від липня 1915 р. до Австрійського уряду про необхідність вживання національної назви «українець» // *Україна в минулому*: 36. ст. — 1994. — Вип. 5. — С. 173.

⁸ *Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків.* — Варшава, 1998. — С. 28.

⁹ *Buduwowycz B.* Polska i problem ukraiński w latach 1921–1929. // *Zeszyty Historyczne.* — 1983. — Z. 66. — S. 20.

¹⁰ Газета «Діло». — 1923 р. — 15 червня.

¹¹ Цит. за Сливка Ю.Ю. *Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939).* — К., 1985. — С. 122.

¹² Там само. — С. 123.

¹³ *Г. Соїка-Маиталєж.* Мовний образ українця в польській міжвоєнній пресі 1918–1939 рр. // *Проблеми слов'янознавства.* — 2003. — Вип. 53. — С. 155.

¹⁴ *Іван Кедрин.* Вказ. праця. — С. 247–248.

¹⁵ Там само. — С. 256–257.

¹⁶ *L. Wasilewski.* Ruski, rusiński czy ukraiński. — *Sprawy Narodowościowe.* — 1927. — № 4. — S. 388.

¹⁷ *Feliński M.* Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. — Warszawa, 1931. — S. 14.

¹⁸ *Stoczewska B.* Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. — Kraków, 1998. — S. 342.

¹⁹ *Leon Wasilewski.* Drogi porozumienia. Wybór pism. (Wyboru dokonała, wstępem i przypisami opatrzona B. Stoczewska). — Kraków, 2001. — S. 157.

²⁰ *K. Nitsch.* O nazwy naszych słowiańskich sąsiadów. — *Język Polski.* — 1927. — maj-czerwiec. — S. 69.

²¹ *J. Baudouin de Courtenay.* W kwestii narodowościowej. — Warszawa. — 1926. — S. 25.

²² *W. Bączkowski.* Ruski a ukraiński // «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*», 1932. — № 1. — S. 27.

²³ *W. Bączkowski.* Kwestia ukraińska, czy kwestia ruska. // «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*», 1936. — № 30. — S. 305.

²⁴ *Ukraina i sprawa ukraińska.* — Kraków, 1911.

²⁵ *E. Kołodziejczyk.* Recenzje i sprawozdania. — *Świat Słowiański.* — 1912. — R. VIII. — T. I. — S. 48.

²⁶ *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym.* — Warszawa, 1925.

²⁷ Ibid. — С. VII.

²⁸ *L. Wasilewski.* Ruski, rusiński czy ukraiński. — *Sprawy Narodowościowe.* — 1927. — nr. 4. — S. 392.

²⁹ Ibid. — S. 388–389.

³⁰ Ibid. — S. 391.

³¹ Ibid. — S. 392.

³² *Кордуба М.* Українська національна територія і кількість українців в Польщі // *Календар товариства «Просвіта» на 1926 р.* — Львів, 1925. — С. 57–60.

³³ *Krysiński A.* Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r. S. 3.; *Siudut G.* Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 roku // *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura.* — Kraków, 1998. — T. II.

³⁴ *Кубійович В.* Національні відносини // *Його ж.* Наукові праці. Париж; Львів, 1996. — Т. 1.; *Огоновський В.* Територія і етнічний склад населення // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 409–412; *Наулко В.* Етнічний склад населення УРСР. — Київ, 1983; *Макарчук С.А.* Етносоціальне розвиток і національні відносини на заходноукраїнських землях в період імперіалізму. — Львів, 1983.

³⁵ *Садовський В.В.* Людність західноукраїнських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року // *Студії з поля суспільних наук і статистики.* — Львів, 1927. — Т. 4. Вип. 1 — С. 23–24.

³⁶ Там само. — С. 7.

³⁷ *Садовський В.В.* Північно-західна Україна в світлі статистики // *Літ.-наук. вісн.* Львів, 1924. — Ч. 11. — С. 156–166; Ч. 12. — С. 250–261.

³⁸ Там само.

³⁹ *Krzywicki L.* Rozbiór krytyczny wyników spisu z dn. 30 września 1921 r. // *Miesięcznik Statystyczny.* — Warszawa, 1922. — Т. V. — Zesz. 6. — С. 24.

⁴⁰ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo lwowskie.* — Warszawa, 1924. — Т. XIII. S. 12.

⁴¹ *Wasilewski L.* Istotna liczba Ukraińców w Polsce. // *Sprawy Narodowościowe.* — 1927. — №. 3. — С. 231.

⁴² Ibid. — С. 228.

⁴³ Ibid. — С. 235.

⁴⁴ Ibid. — С. 230.

⁴⁵ Ibid. — С. 231.

⁴⁶ Ibid. — С. 235.

⁴⁷ Ibid. — С. 235.

⁴⁸ *Макарчук С.А.* Указ. соч. — С. 128.

⁴⁹ *Krysiński A.* Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce. — Warszawa, 1928. — С. 42–43.

⁵⁰ *Papierzyńska-Turek.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. — С. 20; *Koko E.* Wolny z wolnymi. — С. 71.

⁵¹ *Красівський О.* Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських сосунків. — Львів, 2000. — С. 225.

В статтє отобразены взгляды польского публициста Л. Василевского на проблемы идентификации украинского национального меньшинства во II Речипосполитой. Основное внимание сосредоточено на отстаивании Л. Василевским права украинцев на национальное самоопределение и в вопросе установления действительной численности украинцев в польском государстве по переписи населения 30 сентября 1921 г.

Ключевые слова: украинец, украинский, русин, руськи, перепись населения.

The article deals with the views of the Polish writer Leon Wasilewski at the difficulty of identifying the Ukrainian national minority in The Second Polish Republic. The attention is focused on advancing the rights of Ukrainian citizens to national self-determination by Leon Wasilewski and establish actual number of Ukrainians in the Polish state by the population census of Sept. 30, 1921.

Key words: *The Ukrainian, Ukrainian, The Rusin, Rusky, the population census.*